

EXISTĂ ÎNGENUNCHERI ÎN TIMPUL DUMNEZEIEȘTII EUHARISTII?

Pr. Dr. Pavlos Koumarios

Prolog

Subiectul acestei expuneri este îngenuncherea euharistică. Mai precis, cercetarea asupra faptului de a ști în ce măsură tradiția liturgică susține obiceiul îngenuncherii la diferite momente din timpul săvârșirii Euharistiei. Este vorba de stadiul inițial al unei cercetări centrate pe perioada tradiției manuscrise a Evhologhiului. La final vom ajunge la anumite concluzii cu care să pornim la drum.

În aproape toate tradițiile ortodoxe observăm, sub forme diverse, obiceiul îngenuncherii într-un anumit moment al săvârșirii Euharistiei. Acest obicei este observat în diferite variante în ce privește a) momentul în care se consideră că se impune îngenuncherea, b) modul îngenuncherii și c) durata sa. Astfel, în diferitele tradiții locale îngenuncherea se observă în următoarele momente ale Liturghiei:

- În timpul citirii Evangheliei¹
- În timpul Intrării mari (sau mai bine zis în timpul Intrării cu sfintele daruri)
- La momentul epiclezei
- În timp ce se citesc rugăciunile de pregătire pentru împărtășire²

Totuși, în ultimele decenii, în cadrul unei renașteri liturgice observată în aproape toate Bisericile Ortodoxe locale, în ceea ce privește îngenuncherea euharistică, s-a introdus o distincție între Duminică și zilele săptămânii, distincție potrivit căreia îngenuncherea în timpul Euharistiei trebuie evitată Duminică, în timp ce ea este permisă sau se impune în zilele săptămânii, în mod special la momentul epiclezei. Aici ni se ridică și întrebarea: este această distincție valabilă? Îngenuncherea la diferite momente ale Euharistiei are un caracter diferit în zilele săptămânii față de cel de Duminică?

Îngenuncherea în timpul celebrării Euharistiei în tradiția manuscrisă

Pentru a constata dacă tradiția liturgică a Bisericii bizantine îndeamnă credincioșii la anumite acte de îngenunchere în timpul celebrării Euharistiei, trebuie să ne întoarcem către tradiția eucologică manuscrisă pentru a examina rubricile Dumnezeieștii Liturghii.

Problema întâlnită este că cele mai vechi evhologhii manuscrise nu conțineau rubrici, ci doar rugăciunile preoțești; gesturile rituale erau predate în principal în mod oral³. Uneori, unele rubrici foarte laconice constituiau o parte din titlul rugăciunilor⁴, de exemplu, rugăciunea credincioșilor după deschiderea ilitonului⁵. Totuși în opoziție cu codicii constantinopolitani, unele rubrici mai puțin laconice apar deja la sfârșitul secolului al IX-lea

¹ Am avut personal experiența acestui obicei ca protoiereu într-o comunitate ortodoxă greacă din Canada.

² În Biserica Rusă există obiceiul ca laicii să facă trei metanii în timp ce se cântă „Unul Sfânt, Unul Domn...” după „Sfintele Sfinților”, iar clericii tot trei metanii înainte de împărtășire. În unele zone din Grecia, clericii nu doar fac metanii înainte de împărtășire, ci chiar și rugăciunile „Cred, Doamne, și mărturisesc...” le spun în genunchi; (n. trad.).

³ R. Taft, „Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite”, DOP (1998) p. 192 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* (Variorum Collected Studies Series CS494). Aldershot/Bookfield 1995, IV, p. 192.

⁴ *Ibid.*

⁵ Barberini gr. 336, f. 6r. Bl. S. Parenti – E. Velkovska, L'Eucologio Barberini gr. 336, (Seconda edizione riveduta, con traduzione in lingua italiana), Bibliotheca „Ephemerides Liturgicae”, „Subsidia” 80, Roma 2000, p. 61 capitolul 10.

în evhologhiile din sudul Italiei⁶. Astfel golul lăsat de evhologhii va fi umplut de informațiile din manuscrisele evhologhii din sudul Italiei. Între secolul al XII-lea și al XV-lea încă numeroase rubrici manuscrise sunt reproduse în manuale separate⁷ și, odată cu trecerea timpului, acestea au devenit din ce în ce mai importante și din ce în ce mai ample în ce privește mișcările slujitorilor și ale credincioșilor în timpul Dumnezeieștii Liturghii⁸. O nouă etapă în istoria rubricilor este operată de *Diataxa* Dumnezeieștii Liturghii a Sfântului Filothei Kokkinos (†1379) care a cunoscut un mare succes.⁹ Totuși alte rubrici din manuscrise au circulat în această epocă în opoziție cu *Diataxa* Sfântului Filothei¹⁰. În cele din urmă, în ediția princeps a lui Dukas, o variantă a *Diataxei* lui Filothei este inserată definitiv în textul Liturghiei¹¹; și aceasta este încă în vigoare în zilele noastre. Dar aici nu ne interesează tradiția tipărită a Dumnezeieștii Liturghii, căci ea nu este decât ecoul static al ediției princeps și al tradiției pe care o reprezintă aceasta.

În aceeași epocă (sec. XI-XV) alte surse servesc la fel de bine scopului acestui tratat. Acestea sunt traduceri latine ale Dumnezeieștii Liturghii {făcute} de Leon Thuscus¹², de Ambrozio Pelargus¹³, de Nicola di Otranto¹⁴, din codexul latin Parisinus Nouv. Acque. 1791¹⁵, și traduceri latine de origine necunoscută, publicate de Ioannis Cochlaeus¹⁶, în care traducătorii au încorporat rubricile.

În cele din urmă, în ce privește chiar perioada tradiției manuscrise, mărturii despre modul de participare a poporului la Euharistie și asupra modului de slujire al săvârșitorilor ne sunt furnizate de comentariile patristice despre Dumnezeiasca Liturghie ale lui Maxim Mărturisitorul¹⁷, Gherman al Constantinopolului¹⁸, Nicolae și Teodor al Andidei¹⁹, Nicolae Cabasila²⁰ și Simeon al Tesalonicului²¹.

⁶ A se vedea, A. Jacob, *Histoire du formulaire grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*. Teză prezentată pentru obținerea titlului de doctor în filosofie și litere, grupa C: Filosofie, (teză nepublicată), Louvain 1968, p. 29. Cel mai vechi manuscris eucologic ce conține rubrici este codexul grec 226 din Biblioteca din Saint-Petersbourg datând din secolul al IX-lea (teză de doctorat în curs de editare).

⁷ R. Taft, *The Great Entrance*, (OCP 200) Roma 1978, p. xxxv, Επίσης, R. Taft, „Mount Athos”, p. 192 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* IV, p. 192.

⁸ R. Taft, *The Great Entrance*, (OCP) Roma 1978, p. xxxv, și R. Taft, „Mount Athos”, p. 193 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* IV, p. 193.

⁹ R. Taft, „Mount Athos”, p. 193 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* IV, p. 192-193. Și de același autor, *The Byzantine Rite, A Short History* (American Essays in Liturgy), Collegeville MN, 1992, p. 82.

¹⁰ R. Taft, *The Great Entrance*, (OCP 200) Roma 1978, p. xxxviii, și R. Taft, „Mount Athos”, p. 193 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* IV, p. 193, și *Byzantine Rite*, p. 82.

¹¹ R. Taft, „Mount Athos”, p. 193 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* IV, p. 193. A se vedea și E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, 4 vol (Paris 1885-1906). Ip.. 192-195, nr. 76 și A. Strittmatter, „Notes on the Byzantine Synapte”, *Traditio* 10(1954), p. 75-76

¹² A. Jacob, „La traduction de la Liturgie de saint Jean Chrysostome par Léon Toscan. Édition critique”. *Orientalia Christiana Periodica* 32(1966) p. 111-162

¹³ A. Pelargus, *Divina ac Sacra liturgia S. Ioannis Chrisostomi*, Worms 1541, care traduce un codex grec de secol XI cu liturgia hrisostomică.

¹⁴ A. Jacob, „La traduction de la Liturgie de saint Basile par Nicolas d'Otrante”, *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, 38 (1967), p. 3-10.

¹⁵ A. Strittmatter, „Missa Grecorum”, „Missa Sancti Iohannis Crisostomi”, *The oldest Latin Version known of the Byzantine Liturgies of St. Basil and St. John Chrysostom*, *Traditio* 1(1943), p. 79-137

¹⁶ I. Cochlaeus, *Speculum Antiquae Devotionis circa Missam*, Mainz 1549, p. 117-132

¹⁷ PG 91, 657-717

¹⁸ Edition Paul Meyendorff, *St. Germanus of Constantinople on the Divine Liturgy*, New York 1984

¹⁹ PG 140, 417-468

²⁰ Nicolas Cabasilas, *Explication de la divine Liturgie*, (Sources chrétiennes 4 bis), Paris, Éditions du Cerf, 1967

²¹ A se vedea R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIIe au XVe siècle*, (Archives de l'Orient Chrétien 9) Paris 1966, precum și H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy: Symbolic Structure and Faith Expression*, New York, 1986, și R. Taft, „The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm”, *Dumbarton Oaks Papers* 34-35 (1980-1981), p. 45-75.

Astfel noi am examinat aproximativ o sută de manuscrise ale celor mai vechi evhologii și rubricile lor²². Am examinat de asemenea traducerile latine ale Dumnezeieștii Liturghii bizantine pe care le-am menționat și, în cele din urmă, comentariile patristice ale Dumnezeieștii Liturghii.

Elementele descoperite sunt următoarele:

1. În ceea ce privește poziția poporului în timpul citirii Evangheliei, este clară chemarea diaconului de a asculta Evanghelia „Drepti!”, fără să se facă vreo distincție între ascultarea Evangheliei Duminica sau în celelalte zile ale săptămânii.²³

2. Pentru Intrarea mare, pentru sfințirea {darurilor} sau pentru momentul dinaintea împărtășirii nu se menționează îngenuncherea credincioșilor nici în tradiția manuscrisă a evhologiilor, nici în traducerile latine, nici în comentariile patristice. Oricum, nu am găsit nicio chemare a diaconului adresată poporului de a îngenunchea. În plus, faptul că Nicolae Cabasila și Simeon al Tesalonicului menționează îngenuncherea în timpul Intrării mari de la Liturgia Darurilor Înaintesfințite în opoziție cu ceea ce se întâmplă la liturgia obișnuită, confirmă faptul că nu avea loc îngenuncherea în timpul Liturghiei euharistice.

În această privință facem apel la vechea tradiție canonică a Bisericii din secolele IV-V: potrivit acestor canoane, cei care se pocăiesc iau parte la Dumnezeiasca Liturghie îngenunchiați, în timp ce statul în picioare al celor ce se pocăiesc reprezintă ultima etapă înainte de a fi pe deplin reprimiți la împărtășirea euharistică.²⁴ Acest fapt confirmă fără dubii că poziția normală a credincioșilor care participă plenar la euharistie este poziția în picioare.

1. În ceea ce privește poziția, mișcările și gesturile slujitorului în timpul săvârșirii euharistiei, rubricile au devenit cu timpul din ce în ce mai ample și menționează, de exemplu, că preotul rostește ecfonismul λαμπρῶ τῆ φωνῆ (cu voce strălucitoare) etc. Totuși nu se menționează în vreun fel că își pleacă genunchii în timpul sfințirii darurilor sau înainte de împărtășire. Se menționează simplu că slujitorul ἐπέύχεται (continuă rugăciunea) sau κλιόμενος εὔχεται (= se roagă plecându-și capul). Din contră, se menționează în unele evhologii că rugându-se înainte de dumnezeiasca împărtășire, el – ὑψοῖ τὰς χεῖρας (își ridică mâinile), ceea ce presupune o poziție în picioare. Asemenea, nu se menționează nicidecum plecarea genunchilor în traducerile latine menționate mai sus.

2. În sfârșit, nicio mențiune despre îngenuncherea slujitorului nu este făcută în mistagogiile bizantine ale lui Maxim, Gherman, Nicolae și Teodor ai Andidei, Cabasila sau Simeon al Tesalonicului.

Concluzie: La niciun moment al Liturghiei euharistice în tradiția bizantină nu este prevăzută îngenuncherea slujitorului sau a poporului!

²² Printre codicii pe care i-am examinat se găsesc următorii: Barberinii gr. 316, 336, British Museum Add. 34060, Musée Byzantin: 5, 7, 13, 14, 22, 27, 32, 35, 85, 86, 88, 90, 135, 137, Biblioteca Națională a Greciei: (suppl.) 394, (suppl.) 393, 661, 662, 685, 702, 702, 713, 748, 749, 773, 775, 779, 784, 781, 798, 815, 877, 878, 1909, 2086, Cryptensi Γβ 1, Γβ 4, Γβ 7, Γβ10, Γβ 12, Γβ 15, Zδ 2, Jerusalimitanul 607 (362), Jerusalimitanus Stavrou 109, Messinensis 160, Mosquensis 275 (381), 321 (428), Mosquensis Sevastanov 474, Parisini 324, 347, 2509, Pasisinus Coslinus 213, Parisinus Nouv. Acquis. Lat. 1791, Panteleimonensi (Athos) 770, 5924, Petropolitano 226, 423, Sfântul Sava 53, 305, Sinaitici 958, 959, 961, 962, 986, 987, 1036, 1046, 1047, 2037, 2111, Vaticani 573, 782, 1970, precum și edițiile rubricilor manuscrise: Goar², p. 1-8 (=PG 154), 745-766, Habert's Pontifical: *Liber Pontificalis Ecclesiae Graecae*, Paris 1693. A. Jacob consideră că Habert a utilizat codexul Paris gr. 1362 din secolul al XV-lea (a se vedea R. Taft, *The Great Entrance*, (OCP 200) Roma 1978, p. xxxviii) și manuscrisele editate de Dmitrievski, Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока, II, Kiev, 1901.

²³ În ritul liturgic bracarens din sec. VI (dezvoltat de Sf. Martin de Braga), exista obiceiul ca în timpul ascultării Evangheliei și a altor citiri biblice, în semn de respect față de cuvântul lui Dumnezeu, poporul să îngenuncheze; (n. trad.).

²⁴ Canoanele Sinodului de la Ancira 5, 6, 7, 8, 9, 16, 24, Sfântul Grigorie al Neo-Cezareii 12(11), Sfântul Vasile cel Mare 4, 22, 56, 57, 61, 64, 75, 80, 81, 83, etc

Dar de ce? Unde se găsește răspunsul la această întrebare?
Sunt sigur că răspunsul se găsește în teologia euharistică.

Caracterul festiv și bucurios de fiecare zi al celebrării euharistiei

În ce privește curentele teologiei patristice a euharistiei, vom distinge două perioade: una înainte de iconoclastism și alta după iconoclastism.

Înainte de iconoclastism, în acord deplin cu teologia biblică, euharistia este înțeleasă drept *anticiparea eshatonului*, ca un act de împărtășire a credincioșilor între ei și cu Dumnezeu, care constituie o pregustare a împărtășirii și iubirii din Împărăția lui Dumnezeu²⁵ care va să vină.

Sfântul Maxim Mărturisitorul ne zice în stilul său caracteristic:

Ὡν γὰρ ἐνταῦθα κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν, διὰ τῆς ἐν πίστει χάριτος, πιστεύομεν μετειληφέναι δωρεῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τούτων ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι κατὰ ἀλήθειαν ἐνυποστάτως αὐτῷ τῷ πράγματι, κατὰ τὴν ἄπτωτον ἐλπίδα τῆς πίστεως ἡμῶν, καὶ τὴν τοῦ ἐπαγγειλομένου βεβαίαν καὶ ἀπαράβατον ὑπόσχεσιν, φυλάξαντες κατὰ δύναμιν τὰς ἐντολάς, πιστεύομεν καταλήψεσθαι, μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς ἐν πίστει χάριτος, εἰς τὴν κατ' εἶδος χάριν· μεταποιούντος ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν δηλαδή τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· τῇ περιαιρέσει τῶν ἐν ἡμῖν τῆς φθορᾶς γνωρισμάτων, καὶ τὰ παραδειχθέντα διὰ τῶν ἐνταῦθα αἰσθητῶν συμβόλων ἡμῖν ἀρχέτυπα χαριζομένου μυστήρια.²⁶

Căci darurile Duhului Sfânt, de care credem că ne împărtășim în această viață prin har întru credință, credem că le vom primi în veacul viitor cu adevărat în ipostasul lor, potrivit cu nădejdea neclintită a credinței noastre și cu făgăduința sigură și nemincinoasă a Celui ce le-a făgăduit, dacă vom păzi cu toată puterea noastră poruncile. Astfel vom trece de la harul întru credință, la harul întru vedere prefăcându-se întru sine, înlăturând atributele noastre stricăcioase și dăruindu-ne tainele arhetipice, indicate prin simbolurile sensibile de aici.²⁷

Într-o manieră mai analitică, după Sfântul Maxim, caracterul eshatologic al Liturghiei este indicat fără ezitare la începutul Liturghiei odată cu suirea preoților în synthron, care reprezintă suirea Domnului de-a dreapta Tatălui, purtând cu Sine natura umană²⁸. După aceea, citirea Evangheliei are la fel un caracter eshatologic pentru că aceasta „arată sfârșitul lumii”²⁹. Concedierea catehumenilor reprezintă Judecata de apoi³⁰. Intrarea mare prefigurează intrarea celor vrednici la ospățul de nuntă al lui Hristos³¹.

Sărutarea păcii:

²⁵ Acest lucru este demonstrat mai întâi de rânduiala Liturghiei din timpul acelei perioade și mai apoi, de diversele mărturii canonice și patristice. Astfel, menționăm că textele Bisericii primare precum Didahia celor doisprezece Apostoli, Epistolele Sfântului Ignatie Teoforul, precum și diferitele referințe la taina euharistiei ale părinților capadocieni și ale altor părinți din secolele IV-V, precum și teologia euharistică a Sfântului Maxim Mărturisitorul constituie mărturii certe ale acestei concepții. A se vedea și articolul nostru din Synaxis 71(1999), p. 22-37 = "Symbol and Reality in Holy Eucharist", *Sourozh* 80 (mai 2000), p. 15-29.

²⁶ PG 91, 704D-705A

²⁷ Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, EIBMBOR, București, 2000, p. 40. (n. trad.)

²⁸ PG 91, 688D

²⁹ PG 91, 692B

³⁰ PG 91, 693C

³¹ PG 91, 693C

προτυποῖ καὶ προδιαγράφει τὴν ἐσομένην πάντων πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν μελλόντων ἀρρήτων ἀγαθῶν ἀποκαλύψεως, κατὰ πίστιν τε καὶ ἀγάπην, ὁμόνοιάν τε καὶ ὁμογνωμοσύνην, καὶ ταυτότητα λογικὴν· δι' ἣν τὴν πρὸς τὸν Λόγον καὶ Θεὸν οἰκείωσιν οἱ ἄξιοι δέχονται...³²

Sărutarea duhovnicească, vestită tuturor preînchipuie și zugrăvește unirea în cuget și mărturisirea într-un gând și identitatea pe care o vom avea cu toții întreolaltă prin credință și iubire, când se va face descoperirea bunurilor viitoare negrăite. Prin ea, cei vrednici vor primi împreunarea cu Cuvântul și Dumnezeu.³³

Aducerea euharistiei este săvârșită ca expresie a recunoștinței dreptilor pentru bucuria bunurilor veșnice din Împărăția lui Dumnezeu³⁴. Sanctus-ul de la Anafora:

παραδηλοῖ τὴν πρὸς τὰς ἀσωμάτων καὶ νοεῶν δυνάμεις κατὰ τὸ μέλλον φανησομένην ἔνωσίν τε καὶ ἰσοτιμίαν.³⁵

preînchipuie unirea și deopotrivă cinstea pe care o vom avea, în veacul viitor, cu puterile netrupești și spirituale.³⁶

„Tatăl nostru” este:

„τῆς δοθησομένης ἐνυποστάτου τε καὶ ἐνυπάρκτου κατὰ δωρεάν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, υἰοθεσίας ἐστὶ σύμβολον.”³⁷

simbolul înfierii adevărate și reale, care ni se va da prin darul și harul Duhului Sfânt.³⁸

În final, împărtășirea cu sfințele și de viață făcătoarele taine semnifică:

τὴν ἐπὶ πᾶσι καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἀξίων ἐσομένην διὰ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν υἰοθεσίαν, ἔνωσίν τε καὶ οἰκειότητα, καὶ ὁμοιότητα θεῖαν καὶ θέωσιν δηλοῖ.³⁹

înfierea noastră care se va face în toți și în toate câți vor fi vrednici prin bunătatea Dumnezeului nostru, asemenea și unirea și familiaritatea și asemănarea dumnezeiască și îndumnezeirea, prin care Însuși Dumnezeu va fi totul în toate.

Și toate aceste elemente sunt valabile pentru fiecare dumnezeiască euharistie. Nu se face nicio distincție între euharistia săvârșită în una din zilele săptămânii și una săvârșită într-o duminică.

După vechea tradiție așadar fiecare săvârșire a euharistiei are caracterul său eshatologic festiv și bucuros, oricare ar fi ziua în care este săvârșită. Sfântul Ioan Gură de Aur – cu aproape două secole înaintea Sfântului Maxim – este foarte clar la acest subiect: în fiecare zi când se săvârșește euharistia este Paște:

³² PG 91, 696A

³³ PG 91, 696B. Maxim Mărturisitorul, Mistagogia, EIBMBOR, București, 2000, p. 35. (n. trad.)

³⁴ PG 91, 696B

³⁵ PG 91, 696C

³⁶ Maxim Mărturisitorul, Mistagogia, EIBMBOR, București, 2000, p. 34. (n. trad.)

³⁷ PG 91, 696D

³⁸ Maxim Mărturisitorul, Mistagogia, EIBMBOR, București, 2000, p. 34. (n. trad.)

³⁹ PG 91, 709C

τὸ ἰουδαϊκὸν Πάσχα μὲν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ Πάσχα μὲν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ *Paștele iudaic se sărbătorește o singură dată în*
παντὸς ἐγένετο, τοῦτο τὸ ἡμέτερον Πάσχα δὲ tot anul, dar Paștele nostru – de fiecare dată
καθ' ἐκάστην τελεῖται σύναξιν.⁴⁰ când se săvârșește sinaxa {Liturghia}.

Iar mai jos în aceeași omilie, el repetă:

Τεσσαρακοστὴ μὲν γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ Patruzecimea se face o dată pe an, Paștele însă
γίνεται, πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἐβδομάδος· ἔστι de trei ori pe săptămână, când este și de patru
δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἂν ori, și chiar de fiecare dată când am vrea. Căci
βουλώμεθα· πάσχα γὰρ οὐ νηστεία ἐστίν, ἀλλ' Paștele nu este postire, ci aducerea-înainte și
ἡ προσφορὰ καὶ ἡ θυσία ἢ καθ' ἐκάστην jertfa⁴² și ceea ce se face la fiecare sinaxă
γινομένη σύναξιν.⁴¹ {Liturghie}.

Drept urmare, fiecare săvârșire a euharistiei are un caracter eshatologic și pascal, nu doar cea din duminică.

Acesta este și motivul pentru care Biserica a exclus săvârșirea euharistiei în zilele săptămânii în Postul mare și în Vinerea mare, zile care au un caracter de pocăință și de doliu. Dacă se concepea săvârșirea dumnezeieștii euharistii cu un caracter de doliu, de pocăință (și prin urmare, dacă duminicile ar avea un caracter de bucurie, în timp ce zilele săptămânii ar avea un caracter de doliu), atunci ar fi săvârșită și în zilele săptămânii în Postul mare precum și în Vinerea mare. Dar acest lucru nu se poate, cel puțin în tradiția bizantină.

Îngenuncherea ca act de pocăință

Conform tradiției eshatologice, poziția în picioare pare să exprime dimensiunea eshatologică și bucuria euharistiei.

Dar cum și de ce se îngenunchează?

Am menționat mai sus că urmând regulii Bisericii, îngenuncherea în timpul Dumnezeieștii Liturghii este percepută doar ca expresie a pocăinței. Precum am zis, un mare număr de canoane din primele secole ale creștinismului ne informează că cei ce se pocăiesc sunt cei care urmăresc Dumnezeiasca Liturghie îngenuncheați. Urmând aceleiași reguli, poziția în picioare a celor ce se pocăiesc subliniază ultima treaptă a pocăinței înainte de reprimirea desăvârșită în împărtășirea euharistică.

Pentru ce atunci, cu excepția celor care se pocăiesc, a dominat faptul că toți credincioșii îngenunchează la anumite momente ale euharistiei?

Am putea spune că, începând cu un anumit moment din trecut, toți credincioșii sunt considerați, într-o oarecare măsură, ca cei care se pocăiesc. Acesta este de altfel și motivul pentru care s-a considerat complet deplasat și intolerabil ca laicii să se împărtășească la fiecare Dumnezeiască Liturghie.

Personal, nu putem situa exact punctul cronologic în trecut când această concepție a dominat. Singurul lucru pe care îl putem spune cu o anumită certitudine este că de-a lungul

⁴⁰ PG 48, 864

⁴¹ PG 48, 867

⁴² Este vorba de o jertfă de laudă (aineseos) și nu de una răscumpărătoare. Dacă era o jertfă răscumpărătoare, Euharistia ar fi fost celebrată și în Vinerea Mare

ultimelor trei secole, este sigur că acest fapt a fost în vigoare, acesta este de altfel și motivul pentru care au apărut în secolele XVIII-XIX mișcări de întoarcere la împărtășire frecventă⁴³.

Un studiu extins poate hotărî cu mai multă exactitate perioada schimbării care, bineînțeles, s-a făcut treptat.

Caracterul non-eschatologic al euharistiei

Credem totuși că un motiv profund a contribuit la această schimbare de mentalitate: o schimbare în înțelegerea teologică a euharistiei.

Mai precis, după perioada iconoclastă, un alt element propriu al euharistiei a câștigat teren treptat, deși nu ar fi trebuit să o facă, îndepărtând caracterul eschatologic. Caracterul unidimensional al întoarcerii spre trecut a început să domine euharistia, aceasta încetând să mai fie considerată drept o pregustare a viitorului care cuprindea într-o manieră dinamică și trecutul, și a fost limitată la pomenirea trecutului, la pomenirea și la reprezentarea vieții pământești, a lucrării publice și a patimii Domnului. Acest element exista și înainte, în timpul perioadei preiconoclaste, dar era încorporat într-o axă eschatologică, axă teologică principală a euharistiei, la care se făcea referire. După iconoclastism, elementul de alăturare a trecutului face să dispară elementul eschatologic. Este suficient să comparăm Mistagogia Sfântului Maxim și tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii a Sfântului Nicolae Cabasila pentru a constata fundamentul observației noastre.

Urmând interpretării centrate pe istorie, *Proscomidia (Prothesis)* simbolizează nașterea lui Hristos⁴⁴, Intrarea mică și citirile lucrarea publică de propovăduire a Domnului⁴⁵, Intrarea mare drumul lui Iisus către Ierusalim înainte de Patima Sa sau punerea în mormânt⁴⁶. Cuvintele instituirii „Luați, mâncați...” simbolizează fie Cina cea de Taină, fie Răstignirea⁴⁷. Epicleza Duhului Sfânt se face pentru transformarea simbolului în realitate, adică pâinea și vinul devin Trupul jertfit și Sângele lui Hristos care se varsă ca o jertfă răscumpărătoare.⁴⁸ Și această interpretare se oprește aici⁴⁹. Cabasila, de exemplu, în tot cazul nu menționează limpede despre sfârșitul timpului și de pregustarea Împărăției lui Dumnezeu. Dumnezeiasca împărtășire este recunoscută cu siguranță ca pregătire pentru Împărăția lui Dumnezeu, dar nicăieri dumnezeiasca cuminecare sau Dumnezeiasca Liturghie nu sunt considerate drept o pregustare a Împărăției lui Dumnezeu:

Τίς ὁ νοῦς τῆς ἱερουργίας ὅλης ὡς ἐν Opera sfintei celebrări a sfintelor Taine κεφαλαίω; Τῆς αγίας τελετῆς τῶν ἱερῶν prefacerea darurilor în Trupul și Sâ. μυστηρίων ἔργον μὲν ἢ τῶν δώρων εἰς τὸ θεῖον dumnezeiesc; scopul este sfințirea credincioșilor, σῶμα καὶ αἷμα μεταβολή, τέλος δέ, τὸ τοῦς prin acestea iau iertare de păcate, moște; πιστοὺς ἁγιασθῆναι, δι' αὐτῶν ἁμαρτιῶν Ἰμπῆραῖτης cerurilor și celelalte asemenea acestοι ἄφρσιν καὶ βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν καὶ τὰ τοιαῦτα λαβόντας.⁵⁰

⁴³ Este vorba de o luptă pentru renașterea liturgică a colivazilor. A se vedea Neofit Kavsokalivitul, *Împărtășirea continuă*, Veneția 1777.

⁴⁴ PG 150, 389B

⁴⁵ PG 150, 404A-404C, 408B-409A.

⁴⁶ PG 150, 420C

⁴⁷ PG 150, 425

⁴⁸ PG 150, 425, 440A-441A. a se vedea și Teodor Studitul, *Capete contra iconoclastilor* 1, PG 99, 489B

⁴⁹ PG 150, 404A-404C, 425

⁵⁰ PG 150, 368D-369A

⁵¹ *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului*, p. 344.

Faptul că inițial Biserica primară nu avea nicio idee despre reprezentarea vieții lui Hristos, este demonstrat în primul rând de distanța dintre această interpretare și celebrarea însăși. De exemplu, dacă citim textele rugăciunilor și cele mai vechi imnuri care însoțesc Intrarea mare, nu există nicio mențiune despre intrarea Domnului în Ierusalim sau despre rânduiala punerii în mormânt a Trupului Său. Prin rugăciunile ce însoțesc Intrarea mare ne rugăm să fim învredniciți de Împărăția Sa. În plus, cu imnul heruvic noi îl primim pe Împăratul împăraților, înconjurat în slavă de puterile cerești, ceea ce evident prefigurează venirea Sa întru Împărăția Sa.

Pentru a evita totuși orice neînțelegere, remarcăm iarăși că în concepția eshatologică a euharistiei, caracterul răscumpărător nu este exclus, ci în mod ritual răstignirea și punerea în mormânt au avut loc mai înainte de Liturghie, la Proscomidie (Prothesis). În vreme ce, potrivit interpretării istorice, care se referă la trecut, Proscomidia simbolizează Nașterea lui Hristos și se obișnuiește ca Nașterea să fie reprezentată în frescă în absida Proscomidiei, în ciuda acestui fapt, cuvintele proscomidiei se referă exclusiv la Răstignire⁵², iar cea mai veche reprezentare iconografică în absida proscomidiarului era *Smerenia desăvârșită*. Astfel, urmând concepției inițiale care este și cea mai veche, Proscomidia simbolizează răstignirea și punerea în mormânt, care totuși preced euharistia. În tot cazul, elementele proscomidiei care se raportează la Răstignire precum și întreaga Proscomidie, sunt elemente ale Dumnezeieștii Liturghii de după perioada iconoclastă. Ritul Proscomidiei (Prothesisului) se dezvoltă în cursul primelor secole ale celui de-al doilea mileniu.⁵³

Am putea menționa de asemenea și alte elemente asemănătoare ale dimensiunii non-eschatologice ale sistemului istoric post-iconoclast. Dar rămânem la ceea ce am spus până acum pentru a înainta către alte lucruri mai importante: consecințele pe care le-a antrenat acest tip de simbolism în actul Liturghiei.

Pietismul

Caracterul răscumpărător al euharistiei care a fost arătat reprezintă predominarea interpretării legată exclusiv de răstignire. Anaforaua încetează astfel să fie expresia recunoștinței celor drepți pentru bucuria bunurilor dumnezeiești din Împărăția lui Dumnezeu, ci apare ca o jertfă răscumpărătoare și, pentru aceasta, atenția este mutată pe Epicleza care transformă Pâinea și Vinul în jertfa răscumpărătoare de pe Cruce. Pentru acest motiv, în cele din urmă, Anaforaua cuprinde mulțumirea bucurioasă, recunoștința față de Dumnezeu și biruitoarea slăvire care nu se aude⁵⁴, fiind citită în taină, în grabă, în timp ce poporul aude doar „Luați, mâncați, acesta este Trupul ... spre lăsarea păcatelor” și „Beți dintru aceasta toți, acesta este Sângele ... spre lăsarea păcatelor”. Prin urmare, evenimentul considerat important este faptul că jertfa este adusă spre lăsarea păcatelor.

⁵² Luând prescura, preotul zice: " Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἄμωμος ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ", " Εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγῃ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἔνυξε· καὶ εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε καὶ ἀληθινὴ ἔστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ". Deci toate acestea se referă la răstignire, niciuna nu menționează de naștere... doar o adăugire ulterioară se raportează la naștere: „Ἐλθὼν ὁ ἀστὴρ ἔστη ἐπάνω, οὗ ἦ τὸ παιδίον...". Această frază este introdusă în rânduiala pregătirii Sfintelor Daruri pentru prima dată în secolul al XIV-lea sub îndrumarea Sfântului Filotei Kokkinos (1379). Pentru textul îndrumării, a se vedea Trempela, *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας*, (Atena 1982²), p. 1-21

⁵³ R. Taft, *The Great Entrance*, (OCP 200) Roma 1978, p. xxxv. De asemenea, R. Taft, „Mount Athos, A Late Chapter in the History of the Byzantine rite”, *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), p. 193 = id. *Liturgy in Byzantium and Beyond* IV, (Variorum Collected Studies Series CS 494) p. 193. De asemenea, Bârlea, „La proscomidie: L'offrande dans le rit byzantin. Son echo sur la communion”, *Societas Academica Dacoromana, Acta philosophica et theologica* 2 (Roma 1964), p. 26-28. Și H. J. Schultz, *The Byzantine Liturgy*, New York 1986, capitolul 4B, p. 62-76, 77-99.

⁵⁴ PG 150, 425

Urmând acestei concepții, împărtășirea devine recompensa pocăinței⁵⁵. Plecând de la aceasta, nu toți credincioși botezați au dreptul de a se împărtăși, ci toți cei care se pocăiesc, care s-au mărturisit și au postit de la două la patruzeci de zile etc.

Asemenea, exprimând același lucru, avem rugăciunile de pregătire pentru dumnezeiasca împărtășire ce sunt formulate într-un stil individual, și care sunt citite de slujitori, îngenuncheați fiind, ca ultim act de pocăință înainte de dumnezeiasca împărtășire.⁵⁶ Este limpede faptul că devenind martori ai jertfei răscumpărătoare, participarea noastră la aceasta se exprimă prin pozițiile de pocăință, de unde îngenuncherea.

Astfel, această concepție introduce pocăința în rânduiala Dumnezeieștii Liturghii. În concepția răscumpărătoare dominantă, nu sărbătoarea comuniunii între Dumnezeu și credincioși, ci părerea de rău și pocăința⁵⁷ sunt exprimate în mod clar prin îngenunchere. Astfel, această tendință a adus totodată și slăbirea caracterului comunitar al Euharistiei⁵⁸. Întrucât participarea la Liturghie constă în primul rând în pocăință, relația credincioșilor între ei are doar un rol secundar. Pocăința și părerea de rău sunt trăite mai degrabă personal. Fiecare se pocăiește pentru propriile sale păcate. În această axă a părerii de rău personale, adunarea, adică faptul că credincioșii se găsesc împreună la Dumnezeiasca Liturghie, este mai mult o simplă coincidență. La fel și prezența celorlalți în jurul nostru poate constitui o stânjenire, o deturnarea a atenției, pentru că nu constituie un factor al participării în pocăință la taina liturghiei.

Astfel, precum am menționat în altă parte, vechea rânduială a dumnezeieștii împărtășiri a slujitorilor se pierde. Urmând rânduiei actuale în vigoare, preoții și episcopii primesc, fiecare individual, dumnezeiasca împărtășire. Dar urmând rânduiei liturgice mai vechi, niciunul nu se împărtășește singur. Dumnezeiasca împărtășire este mereu dată de unul altuia. Asemenea, un preot slujitor se apropie de sfânta masă și îi dă dumnezeiasca împărtășire episcopului. Preoții împreună-slujitori își oferă unul altuia dumnezeiasca împărtășire. În cazul unui preot cu un diacon, diaconul îi dă preotului dumnezeiasca împărtășire și apoi diaconul primește dumnezeiasca împărtășire de la preot⁵⁹. Caracterul eshatologic și social al euharistiei era atât de puternic încât, în baza concepției conform căreia dumnezeiasca împărtășire este bucurie pentru...

*ἐπί πᾶσι καί ἐπί πάντων τῶν ἀξίων ἐσομένην ἡμφιερα noastră care se va face în toți și în
διὰ τήν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν νιοθεσίαν, toate câți vor fi vrednici prin bunătatea
ἔνωσίν τε καί οικειότητα, καί ὁμοιότητα θείαν Dumnezeului nostru, asemenea și unirea și
καί θέωσιν δηλοῖ.” familiaritatea și asemănarea dumnezeiască și
ἡνδυνεζείρα, prin care Însuși Dumnezeu va
fi totul în toate;*

De aceea, nimeni nu se împărtășea singur.

⁵⁵ PG 150, 368D-369A, 448B

⁵⁶ Aceste rugăciuni sunt bune și frumoase, dar sunt prevăzute pentru a fi citite acasă sau în privat, ele nu sunt rugăciuni liturgice. Cele 16 rugăciuni ale Dumnezeieștii Liturghii care le-au precedat, și în mod special Anaforaua, sunt mai mult decât suficiente pentru a constitui o pregătire a clerului și poporului pentru dumnezeiasca împărtășire.

⁵⁷ Personal, mi s-a întâmplat să ascult într-o emisiune televizată un teolog, autor de omilii, zicând exact acest lucru, și anume că bunul ultim al Dumnezeieștii Liturghii este emoția și experiența pocăinței participanților. Niciun cuvânt despre „ἐπί πᾶσι καί ἐπί πάντων ... διὰ τήν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν νιοθεσίαν, ἔνωσίν τε καί οικειότητα, καί ὁμοιότητα θείαν ...”.

⁵⁸ PG 150, 400B-C, 421B-C

⁵⁹ A se vedea R. Taft, "Receiving Communion – a Forgotten Symbol" *Worship* 57 (1983), p. 412-418. [trad. rom. R. Taft, „Primirea împărtășirii: un simbol uitat?”, <http://teologie.net/data/pdf/Taft-primind-impertasierea.pdf> (n. trad.)]

Epilog

Punctul meu de vedere nu este că Biserica trebuie să interzică îngenuncherea celor care doresc, a celor care simt că acesta este modul său de participare personală la taină. Altminteri, în tradiția biblică, îngenuncherea nu este doar o expresie a pocăinței, ci este și o expresie a recunoștinței. Facem apel aici la istoria vindecării minunate a celor zece leproși și la recunoștința unuia dintre ei care într-un sentiment de recunoștință a îngenuncheat înaintea Domnului.⁶⁰ Problema nu stă deci în faptul că cineva îngenunchează sau nu. Ideea este de a ști ce îți dă Biserica la euharistie, ce viață și ce relație interpersonală îți propune ea. Propunerea Bisericii este exclusiv pocăința sau sunt și alte elemente care nu ar fi trebuit marginalizate?

Nădăjduim și ne dorim ca pastorația Bisericii să restabilească caracterul de bucurie a Învierii și de adâncă recunoștință al euharistiei și să lase pocăința să fie experiența celorlalte Taine și sfinte slujbe. În special, în ritul monahal al ceasurilor, care a substituit ritul parohial, domină caracterul de pocăință, mai ales în cadrul slujbelor Triodului. Credincioșii au astfel suficiente ocazii în aceste slujbe de a trăi pocăința.

În final, Biserica trebuie să se regăsească pe sine și să înceteze să mai fie procurorul păcatelor oamenilor și să devină cea care aduce bucuria mântuirii.

Tradus din franceză de Mihai Răducă, după referatul: „La génuflexion pendant la célébration de la Sainte Eucharistie – existe elle?”, al Protopresbyterului Pavlos Koumarianos PhD, susținut în cadrul «Semaines d'études liturgiques Saint-Serge, 58», anul 2015.

© Pentru prezenta traducere: www.teologie.net & Mihai Răducă.

⁶⁰ Luca 17:16